

INVESTERINGERNE INDEN FOR MEJERIERNE OG SLAGTERIERNE

Et bidrag til belysning af de oprindelige anlægsudgifters størrelse og finansiering samt til bedømmelse af bevægelserne i bruttoinvesteringerne i tiden fra andelsvirksomhedernes begyndelse til de senere år

AF LEON BUCH*

I det følgende fremlægges nogle foreløbige resultater af en undersøgelse af mejeriernes og slagteriernes investeringer gennem det sidste trekvart århundrede. Selve denne undersøgelse, der her kun behandles i hovedtræk, er en del af en mere omfattende undersøgelse, der ved *Københavns Universitets Økonomiske Institut* med støtte fra *Statens almindelige Videnskabsfond* foretages med henblik på en belysning af bevægelserne i landbrugets investeringsrate.

Ved denne mere omfattende undersøgelse gennemprøves mulighederne for at finde udtryk for landbrugets investeringsrate og sammenholde bevægelserne i denne med bevægelserne i andre for landbruget relevante størrelser som f. eks. brutto- og nettoindtægten, lånerenten for henholdsvis obligationslån (kreditforeningslån) og sparekasselån, løn og beskæftigelse samt ændringer i produktionsomfanget og produktionsstrukturen m.v. Det er endvidere tanken at undersøge, hvorledes den til investeringerne fornødne kapital er fremskaffet, herunder hvilken rolle selvfinansieringen til forskellige tider har spillet, samt om bevægelserne i dennes andel af den samlede kapitaltilførsel har fulgt bevægelserne i landbrugets indtjeningsevne.

Udover at formålet med undersøgelsen af mejeriernes og slagteriernes investeringer således i ret høj grad er bestemt af den ramme, der er lagt for den mere omfattende undersøgelse af landbrugets investeringsrate, er der dog i det følgende også gjort forsøg på at belyse de oprindelige anlægsudgifters størrelse og finansiering.

Motiveringen herfor er, at man på forhånd måtte kunne formode, at vilkårene for igangsættelsen af de omfattende investeringer i mejerier og slagterier i perioden 1880—99 må have været alt andet end gunstige, dels fordi de

* Fuldmægtig i Folketingets Sekretariat.

INVESTERINGERNE INDEN FOR MEJERIERNE OG SLAGTERIERNE

Et bidrag til belysning af de oprindelige anlægsudgifters størrelse og finansiering samt til bedømmelse af bevægelserne i bruttoinvesteringerne i tiden fra andelsvirksomhedernes begyndelse til de senere år

AF LEON BUCH*

I det følgende fremlægges nogle foreløbige resultater af en undersøgelse af mejeriernes og slagteriernes investeringer gennem det sidste trekvart århundrede. Selve denne undersøgelse, der her kun behandles i hovedtræk, er en del af en mere omfattende undersøgelse, der ved *Københavns Universitets Økonomiske Institut* med støtte fra *Statens almindelige Videnskabsfond* foretages med henblik på en belysning af bevægelserne i landbrugets investeringsrate.

Ved denne mere omfattende undersøgelse gennemprøves mulighederne for at finde udtryk for landbrugets investeringsrate og sammenholde bevægelserne i denne med bevægelserne i andre for landbruget relevante størrelser som f. eks. brutto- og nettoindtægten, lånerenten for henholdsvis obligationslån (kreditforeningslån) og sparekasselån, løn og beskæftigelse samt ændringer i produktionsomfanget og produktionsstrukturen m.v. Det er endvidere tanken at undersøge, hvorledes den til investeringerne fornødne kapital er fremskaffet, herunder hvilken rolle selvfinansieringen til forskellige tider har spillet, samt om bevægelserne i dennes andel af den samlede kapitaltilførsel har fulgt bevægelserne i landbrugets indtjeningsevne.

Udover at formålet med undersøgelsen af mejeriernes og slagteriernes investeringer således i ret høj grad er bestemt af den ramme, der er lagt for den mere omfattende undersøgelse af landbrugets investeringsrate, er der dog i det følgende også gjort forsøg på at belyse de oprindelige anlægsudgifters størrelse og finansiering.

Motiveringen herfor er, at man på forhånd måtte kunne formode, at vilkårene for igangsættelsen af de omfattende investeringer i mejerier og slagterier i perioden 1880—99 må have været alt andet end gunstige, dels fordi de

* Fuldmægtig i Folketingets Sekretariat.

ovrigt erhverv kan formodes at have påført landbrugserhvervet en stærk konkurrence i efterspørgslen efter investeringskapital, dels fordi landbrugets evne til helt eller delvis selv at fremskaffe den nødvendige kapital må antages at have været svækket af den gennem størstedelen af denne periode fortsat ugunstige udvikling i priserne på landbrugsprodukter.

Til illustration af, hvor stærk stigningen i den samlede efterspørgsel efter investeringskapital i denne periode har været, kan anføres følgende: Ifølge K. Bjerke og N. Ussing¹ steg hele landets bruttoinvesteringer regnet i faste priser (1929-priser) fra 126 mill. kr. i 1880 til 347 mill. kr. i 1899, hvilket svarer til en stigning på ca. 175 pct. Da rådighedsbeløbet i samme periode kun steg fra 1316 mill. kr. til 2544 mill. kr. eller med 93 pct., beslaglagde bruttoinvesteringerne således i 1899 ca. 13,6 pct. af rådighedsbeløbet mod kun ca. 9,6 pct. i 1880.

Tilsvarende kan landbrugets økonomiske bæreevne inden for samme periode belyses med nogle enkelte tal. Ifølge nogle af P. Døssing udarbejdede oversigter² kan landbrugets nettofaktorindkomst i løbende priser beregnes til at have udgjort 311 mill. kr. i 1880. I årene til og med 1888 falder nettofaktorindkomsten hvert år, indtil den i 1888 er kommet helt ned på 236 mill. kr., og bortset fra årene 1890—92 holder den sig stort set under 300 mill. kr. helt hen til år 1900.

Heroverfor står, at der i årene 1882—99 anlagdes godt 1100 nye mejerier, hvoraf godt 1050 var andelsmejerier, medens der i årene 1887—99 blev anlagt omkr. 30 nye slagterier, hvoraf de 25 allerede ved starten var organiseret som andelsselskaber.

At landbruget har kunnet foretage sådanne investeringer ved siden af de løbende investeringer i de individuelle bedrifter over en periode, hvor pris- og indkomstudviklingen var erhvervet ugunstig, og hvor ekspansionen inden for de øvrige erhverv lagde beslag på store kapitaler, afføder derfor følgende spørgsmål: Hvordan var det muligt for landbruget at foretage disse investeringer og fremskaffe kapitalen hertil?

For at besvare dette spørgsmål er der i det følgende afsnit om anlægsvirksomhedens begyndelse og finansiering foretaget en undersøgelse af investeringsudgifternes størrelse og anlægskapitalens fremskaffelse.

Af det til belysning af forholdene ved starten af de første mejerier og slagterier benyttede kildemateriale skal især nævnes jubilæumsskrifterne, der i adskillige tilfælde har indeholdt specificerede oplysninger om anlægsudgifterne og deres finansiering, ligesom også forhandlingsprotokoller, årsregnskaber og andre dokumenter fra virksomhedernes allerførste år — f.eks.

1. Kjeld Bjerke og Niels Ussing: *Studier over Danmarks Nationalprodukt 1870—1950*, København 1958, side 150.
2. Se de af P. Døssing beregnede tal, der findes offentliggjort i det af E. Cohn udarbejdede værk: *Privatbanken i Kjøbenhavn gennem 100 år*, II. halvbind, København 1958, side 545.

pantebreve o.lign. — har været af betydning dels som selvstændigt kilde-materiale, dels som kontrolmulighed ved bedømmelsen af pålideligheden af de i jubilæumsskrifterne anførte oplysninger. Endvidere kan nævnes *Mælkeritidende*, *Andelsbladet* og andre periodiske skrifter ligesom selvfølgelig *mejerifortegnelserne* og *mejeristatistikken* har været benyttet. Den sidste har endvidere sammen med årsregnskaber fra slagterierne udgjort det væsentligste grundlag for undersøgelsen af udviklingen gennem perioden fra starten til de seneste år. Også den officielle statistik er benyttet i al mulig udstrækning, ligesom der på mange måder er draget nytte af en lang række større eller mindre værker om landbrugs- og andelsforhold³.

I. Anlægsvirksomhedens begyndelse og dens finansiering

Som nævnt i indledningen var anlægsvirksomheden inden for mejerierne og slagterierne særlig kraftig i den sidste del af forrige århundrede. Den gennemsnitlige oprindelige anlægssum for de i perioden 1882—99 anlagte andelsmejerier kan på grundlag af oplysninger om 263 andelsmejeriers anlægssummer i mejeristatistikken for året 1900 beregnes til godt 22.000 kr.; det vil sige, at den samlede oprindelige anlægssum for de i perioden anlagte godt 1100 andels- og private mejerier må have andraget rundt regnet 25 mill. kr., hvis man regner med, at de private mejerier har kostet omtrent det samme at anlægge som andelsmejerierne. For de i perioden 1887—99 anlagte slagterier kan anlægssummen opgøres til knap 4 mill. kr., når der også her regnes med samme gennemsnitlige oprindelige anlægssum for an-

3. Dels fordi kildernes antal er meget stort (alene af jubilæumsskrifter er der benyttet 188), dels fordi udbyttet af de enkelte kilder har været meget uensartet, skal der ikke her anføres nogen egentlig litteraturliste. For jubilæumsskrifternes vedkommende skal der således kun henvises til den af Ulf Kjær Hansen udarbejdede bibliografi: *Danske jubilæumsskrifter*, København 1955, hvori titel, udgivelsessted og -år er angivet for de pågældende skrifter. Baggrunden for andelsvirksomhedernes fremkomst og en række forhold i forbindelse med disses stiftelse og udvikling er belyst af H. Hertel: *Andelsbevægelsen i Danmark*, København 1917, og A. Axelsen Drejer: *Den danske Andelsbevægelse*, København 1929 og senere udgaver. Sidstnævnte forfatter har endvidere i værket: *Andelslagterierne i Danmark 1887—1937*, København 1937, givet en række værdifulde oplysninger såvel om slagteriernes udvikling som om de enkelte virksomheder. Nogle med tal forsynede beskrivelser af andelsmejeriernes forhold i slutningen af forrige århundrede er givet af B. Bøggild i følgende værker: *Mælkerbruget i Danmark*, København 1907, *Andelsmælkerier*, København 1887, *Andelsmælkerierne*, Odense 1900, samt i artikler i *Ugeskrift for Landmænd* (1890), *Mælkeritidende* (1892 og 1894) og *Tidsskrift for Landøkonomi* (1902). Den første systematiske fortegnelse over landbrugets organisationer og institutioner findes i N. Heymann: *Landbrugsinstitutioner*, København 1897, hvori er medtaget en række (ikke altid lige korrekte) oplysninger om slagteriernes anlægssummer. Endelig bør nævnes det store værk af I. B. Krarup: *Landbrugets Udvikling i Danmark*, København 1895—1912, hvori for første gang er offentliggjort resultaterne af en systematisk indsamling af oplysninger om andelsmejeriernes anlægsgifter.

dels- og privatforetagender⁴. (For så godt som samtlige i denne periode anlagte andelsslagterier findes der oplysninger om anlægsudgifterne i jubilæumsskrifter eller lign.).

Det følger nu allerede heraf, at finansieringen af anlæggelsen af de for landbrugets produktionsomlægning nødvendige virksomheder kun har lagt beslag på en kapital af forholdsvis begrænset størrelse, nemlig højt regnet 30 mill. kr. i den betragtede periode. Dette berettiger dog ikke til at slutte, at der så heller ikke har været særlig store problemer forbundne med anlægskapitalernes fremskaffelse, for over halvdelen af de ovennævnte investeringer foretoges inden for femåret 1885—89 altså på det tidspunkt, hvor landbrugets indtægter var stærkest faldende og nettofaktorindkomsten kun udgjorde omkr. 250 mill. kr. i gennemsnit pr. år.

Det forekommer i hvert fald rimeligt at antage, at der i de to største anlægsår, 1887 og 1888, hvor disse investeringer androg henholdsvis knap 4 mill. kr. og godt 6 mill. kr., kan have eksisteret et finansieringsproblem, og det må under alle omstændigheder være af en vis interesse at se, hvilke kilder der bidrog til midlernes fremskaffelse. Der er derfor i det følgende foretaget en supplerende undersøgelse af finansieringsforholdene ved starten af mejerierne og slagterierne, men det har her været nødvendigt at begrænse undersøgelsen til andelsvirksomhederne, idet oplysninger om de private virksomheders finansieringsforhold praktisk talt ikke forekommer i tilgængelig form.

Til grund for undersøgelsen af *andelmejeriernes finansieringsforhold* i perioden 1882—99 foreligger oplysninger om den oprindelige anlægskapitals fremskaffelse for 76 andelsmejerier, der blev bygget i denne periode. Resultatet af undersøgelsen er anført i oversigten i hosstående tabel 1.

Det lader sig med hensyn til en vurdering af udsnittets repræsentativitet ikke benægte, at selve udsnittet er temmelig lille — kun godt 7 pct. af samtlige de i perioden byggede andelsmejerier. Hertil kommer, at fordelingen på landsdele er ret skæv, idet det største område, Jylland, er repræsenteret med det mindste antal, medens omvendt Fyn, der selv med de omliggende øer udgør det mindste af de tre områder, er repræsenteret med et forholdsomt stort antal (jfr. herom senere). Dette sidste forhold er imidlertid søgt afhjulpet for så vidt angår beregningen af tallene i kolonnen for hele landet, idet man ved sammenvejningen af de enkelte landsdeles tal til tal for hele landet som vægte har benyttet forholdet mellem antallet af andelsmejerier inden for de enkelte landsdele i året 1898.

Ser man derefter på de gennemsnitlige oprindelige anlægssummer, der

4. Den gennemsnitlige oprindelige anlægssum for de i perioden 1887—99 anlagte andelsslagterier androg ca. 85.000 kr., når der ses bort fra Andelselskabet Odense off. Slagtehus og Eksportslagteri, der straks fra starten blev anlagt som et »kæmpeforetagende«, der alene kostede omkring 1.400.000 kr. En lidt nærmere omtale af Odenseslagteriet følger senere.

Tabel 1. Finansieringsforholdene for 76 andelsmejerier bygget i tiden 1882—99.

	Jylland		Fyn		Sjælland		Hele landet	
Antal mejerier med oplysninger om finansieringsforholdene	18		39		19		76	
Gennemsnitlig anlægssum i kr.	17.940		21.919		23.016		20.139	
Anlægssummens fordeling på:								
	kr.	pct.	kr.	pct.	kr.	pct.	kr.	pct.
1. Andels- og aktiekapital	1.355	7,6	3.683	16,8	158	0,7	1.392	6,9
2. Lån fra landbrugere o. lign.	860	4,8	2.397	10,9	263	1,1	942	4,7
3. Sparekasselån	11.950	66,6	11.841	54,0	20.911	90,9	14.620	72,6
4. Uangivne långivere	—	—	2.474	11,3	—	—	420	2,2
5. Banklån	2.528	14,1	821	3,8	860	3,7	1.737	8,6
6. Kreditforeningslån	778	4,3	462	2,1	—	—	491	2,4
7. Byggegæld m.v.	469	2,6	241	1,1	824	3,6	537	2,6
I alt	17.940	100,0	21.919	100,0	23.016	100,0	20.139	100,0

ligger på ca. 18.000 kr., 22.000 kr. og 23.000 kr. for henholdsvis Jylland, Fyn og Sjælland, bemærker man, at den på grundlag af oplysningerne fra de her anvendte 76 mejerier beregnede gennemsnitlige anlægssum for hele landet kun beløber sig til godt 20.000 kr., når sammenvejningen foretages på den ovenfor angivne måde. Den vejede gennemsnitlige anlægssum for udsnittets 76 mejerier ligger således ca. 10 pct. under den gennemsnitlige anlægssum for de foran til beregningen af de samlede anlægsgifter benyttede 263 andelsmejerier. Dette kan dog delvis skyldes den omstændighed, at der blandt udsnittet på de 76 mejerier er forholdsvis flere virksomheder, der er bygget inden for den første halvdel af perioden 1882—99, end tilfældet er for det lidt større udsnit på de 263 mejerier, og herved kommer det forhold, at de gennemsnitlige anlægssummer i tiden fra 1882 til 1899 steg (omend kun langsomt og langt fra jævnt), til at øve indflydelse på sammenligningsgrundlaget. Den aldersmæssige skævhed er dog for ubetydelig til at kunne forklare hele afvigelsen; også den ikke ubetydelige spredning på tallene for anlægssummerne øver indflydelse. I øvrigt kan det ikke ved en nærmere gennemgang af materialet med henblik på det nævnte forhold konstateres, at billedet af finansieringsforholdene ville forrykkes i nogen væsentlig grad, selv om de i den senere del af perioden byggede mejerier kom til at indgå med en smule større vægt.

Det er derfor anset for forsvarligt at betragte oversigtens oplysninger som

et billede af andelsmejeriernes finansieringsforhold i den nævnte periode, og man konstaterer da, at indbetalte andels- og (aktie)kapitaler kun spillede nogen større rolle på Fyn, og at det samme kan siges om posten »lån hos landbrugere og andre personer med tilknytning til landbruget«. Banklånene var kun af betydning for Jyllands vedkommende, og inden for denne landsdel lader denne type låns betydning sig yderligere begrænse til den sydvestlige del af landsdelen, hvor f.eks. Varde Bank tog aktiv del i finansieringen af andelsmejerierne. Kreditforeningslån forekom praktisk talt kun i undtagelsestilfælde og ydedes da som regel ad omveje, idet de oftest er ydet til enkelte gårdejere mod pant i disses ejendomme, hvorefter de pågældende gårdejere har genudlånt pengene til det nystartede mejeriselskab.

Tilbage som den dominerende långiver står da sparekasserne, der især har spillet en stor rolle på Sjælland, hvor de (og det vil navnlig sige Bondestandens Sparekasse) har finansieret ca. 90 pct. af anlægsudgifterne. I Jylland har sparekasserne finansieret de to tredjedele af anlægsudgifterne, og omtrent det samme kommer man til for Fyns vedkommende, hvis man regner med den mulighed, at de uangivne långivere i virkeligheden har været sparekasser, hvilket ikke kan udelukkes, idet såvel de pågældende mejeriers placering i umiddelbar nærhed af »Landbosparekasserne« og deres filialer som størrelsen af de optagne lån peger i den retning. Resultatet for hele landet under ét bliver da, at anlæggelsen af andelsmejerierne i den her omhandlede periode for ca. de tre fjerdedele vedkommende blev finansieret gennem sparekasserne⁵.

5. Som det blev anført under omtalen af kildematerialet, har jubilæumsskrifterne spillet en betydelig rolle, hvilket især er tilfældet for den del af undersøgelsen, der vedrører finansieringsforholdene. Da det imidlertid ikke kunne udelukkes, at benyttelse af denne specielle form for kildemateriale kunne indebære en vis risiko for, at undersøgelsens resultater kunne komme til at lide under, at forfatterne af disse skrifter har været i besiddelse af højst forskellige forudsætninger for og evner til at benytte og bedømme de forhåndenværende kilder, blev det straks fra starten besluttet at foretage en prøve med hensyn til nøjagtigheden af de i jubilæumsskrifterne anførte oplysninger.

Da Svendborg amt var det område, fra hvilket der forelå flest jubilæumsskrifter med oplysninger om finansieringsforholdene, foretoges der besøg på i alt 50 mejerier inden for dette amt. Herunder lykkedes det for ca. 30 mejeriers vedkommende at finde frem til de gamle forhandlingsprotokoller eller andre dokumenter af betydning fra stiftelsesårene eller tiden deromkring. Dette materiale blev af mejeriernes ledelse velvilligst udlånt og stillet til rådighed for denne undersøgelse.

Ved gennemgangen af disse forhandlingsprotokoller m.m. konstateredes det først, at de oplysninger, man allerede rådede over på grundlag af 13 jubilæumsskrifter fra dette amt, i det store og hele var korrekte. Desuden kunne det konstateres, at billedet af finansieringsforholdene på det nærmeste forblev uændret for områdets vedkommende, skønt materialet nu var blevet udvidet fra 13 til 31 beskrivelser, hvilket dækker omtrent halvdelen af amtets mejerier.

Med erfaringerne fra denne kontrolundersøgelse som baggrund synes der derfor ikke at være nogen grund til at nære betænkeligheder ved også for den øvrige del af landet at bygge på de i jubilæumsskrifterne indeholdte oplysninger.

Til grund for undersøgelsen af *andelssvineslagteriernes finansieringsforhold* foreligger oplysninger vedrørende 13 af de 25 slagterier, der byggedes i perioden 1887—99, og som straks fra starten blev organiseret som andels-selskaber. Det drejer sig om slagterierne i følgende byer: Horsens, Kolding, Odder, Nykøbing F., Randers, Skanderborg, Hjørring, Norresundby, Frederikssund, Haslev, Bogense, Kalundborg og Nakskov.

Af disse 13 slagterier har de 8 udelukkende fremskaffet selve anlægskapitalen ved lån i sparekasser, medens 3 slagterier har tilvejebragt anlægskapitalen dels ved sparekasselån, dels ved lån hos banker og andre långivere. Kun 2 af de 13 slagterier har skaffet anlægskapitalen tilveje udelukkende ved banklån.

Udover den kapital, der skulle tilvejebringes til finansieringen af selve anlæggenes opførelse, har slagterierne imidlertid måttet fremskaffe en i forhold til mejerierne ret stor driftskapital. For de ovennævnte 8 andelsslagterier er imidlertid ikke alene anlægskapitalen, men også driftskapitalen fremskaffet i form af sparekasselån, idet de oprindelige sparekasselån har været ca. 70 pct. større, end selve anlægskapitalen krævede. De 2 slagterier, der finansierede anlægskapitalen ved banklån, har også fremskaffet driftskapitalen ad denne vej, medens de resterende 3 slagterier har fremskaffet driftskapitalen ad andre veje, blandt hvilke kan nævnes lån hos forretningsforbindelser i England, indbetalt garantikapital eller lån fra grupper af borgere i den by, hvori slagteriet blev anlagt.

Den sidste type af lån omtales også i en del jubilæumsskrifter, der i øvrigt ikke giver fuldstændige oplysninger om finansieringsforholdene, og den må sikkert ses i forbindelse med den aktivitet, der af byernes næringsdrevende ofte udfoldedes for netop at få det påtænkte slagteri anlagt i deres by i stedet for i konkurrerende nabobyer.

Når bankerne derimod ikke kommer stærkere ind i billedet ved andelsslagteriernes start, end tilfældet synes at have været, skyldes dette formentlig i en del tilfælde hensynet til disses forretningsforbindelser med allerede eksisterende private slagterier, hvoraf der jo allerede fandtes en del på dette tidspunkt. Muligvis har ledelsen i de banker, hvorom der kunne være tale, været stærkt påvirket af de store hovedbankers ledelse; det må navnlig i denne forbindelse erindres, at Tietgen, der havde visse forbindelser til Heymans privatslagterikoncern, var fjendtligt stemt over for andelstanken inden for slagteribranchen.

Selv om de ovenfor anførte oplysninger om andelssvineslagteriernes finansieringsforhold bygger på et grundlag, der udgør halvdelen af samtlige de i perioden 1887—99 anlagte andelsslagterier, må selve det forholdsvise ringe antal oplysninger opfordre til forsigtighed med hensyn til at drage slutninger. Der skal derfor ikke for så vidt angår andelssvineslagterierne forsøges en tabellarisk opstilling med hensyn til de forskellige finansieringskilders abso-

lutte eller relative bidrag, idet en sådan muligvis ville give et indtryk af større nøjagtighed, end forholdene berettiger til.

På grundlag af det foreliggende materiale må det imidlertid anses for tilladeligt at drage følgende generelle slutninger, idet der af hensyn til usikkerheden foretages passende afrundinger af tallene:

Hvis man ser bort fra »kæmpeslagteriet« i Odense⁶, har anlægssummen for de øvrige 25 andelssvineslagterier, der blev anlagt i perioden 1887—99, andraget ca. 2.125.000 kr., hvortil formentlig skal lægges en driftskapital på rundt regnet 1,5 mill. kr. — i alt ca. 3,6 mill. kr. Heraf er ca. to tredjedele fremskaffet gennem sparekasserne, godt en ottendedel gennem bankerne, og resten eller knap en femtedel ad anden vej.

At der gennem bankerne og på anden vis kun skaffedes et beløb svarende til mindre end driftskapitalens størrelse må dog ikke forlede til den slutning, at bankernes betydning for slagterierne var uvæsentlig, thi hvis man betragter jubilæumsskrifternes oplysninger herom, varede det ikke længe, inden der knyttedes meget faste forbindelser mellem slagterierne og bankerne. For det første blev den daglige pengeomsætning hurtigt ledet over bankerne, der ifølge sagens natur var langt bedre indstillet på den slags forretninger end sparekasserne, hvis formål var af en helt anden art, og for det andet blev det i høj grad bankerne, der kom til at støtte slagterierne ved de efter starten hastigt følgende udvidelser, som inden længe kom til at betyde mere i penge end selve anlægsomkostningerne.

Når bankerne således ret hurtigt gik ind i samarbejdet med andelsslagterierne, skønt de — som nævnt foran — spillede en mindre fremtrædende rolle ved starten af disse, må forklaringen nok ses deri, at andelsslagterierne, når de var blevet etablerede og kommet i drift, hurtigt viste sig at være en mindst lige så god forretningsforbindelse som de tidligere opståede private slagterier. Det er vel gået her som i så mange andre tilfælde, at medens en bank ikke gerne støtter oprettelsen af en virksomhed, der vil konkurrere med en allerede bestående virksomhed, hvori banken er interesseret, så vil banken, hvis den konkurrerende virksomhed alligevel etableres og viser sig overlegen, se sin interesse i at knytte forbindelse med den, der har de bedste fremtidsudsigter.

Et spørgsmål, der kan forudses fremsat efter denne påvisning af sparekassernes betydning for andelsmejeriernes og -slagteriernes finansiering, er,

6. »Andelsselskabet Odense offentlige Slagtehus og Eksportslagteri« var ikke fra starten anlagt som et andelsselskab. Det blev opført i 1896 som et privat slagteri af Dessau & Küster, men solgtes allerede året efter til et andelsselskab, der truede med ellers at lade opføre et meget stort slagteri. Købesummen angives til 1.400.000 kr. og andelsselskabet finansierede købet og fremskaffede den nødvendige driftskapital ved at overtage et prioritetslån i Fyens Stifts Sparekasse på 492.800 kr. og udstede en panteobligation til sælgerne på 200.000 kr. samt optage et lån på 1.750.000 kr. i Handelsbanken.

hvem der havde præsteret den opsparing, som via sparekasserne kom andelsforetagenderne til gode i form af lån. Dette spørgsmål kan dog ifølge sagens natur ikke besvares udtømmende, bl.a. fordi der savnes fyldestgørende oplysninger om, fra hvilke samfundsgrupper sparekassernes indlånskapital stammede. I øvrigt ses der ikke at have foreligget noget særlig stort problem, idet indlånskapitalen i sparekasserne fra 1883 til 1899 steg fra ca. 300 mill. kr. til ca. 600 mill. kr. eller med ti gange så stort et beløb, som hele finansieringen af de omhandlede andelsvirksomheder inden for samme periode beslaglagde.

Imidlertid fremgår det af jubilæumsskrifterne og forhandlingsprotokollerne, at det især har været de sparekasser, der på den tid kunne betegnes som landbosparekasser, der har deltaget i finansieringen, og der kan derfor med nogen ret fremsættes den påstand, at det stort set har været landbefolkningens egen opsparing, der med sparekasserne som mellemed har udgjort grundlaget for de omhandlede investeringer. En støtte for en sådan påstand finder man f.eks. i en i jubilæumsskriftet fra Bondestandens Sparekasse refereret udtalelse af C. Alberti, hvoraf det fremgår, at denne sparekasse oprettedes, fordi bondestanden ønskede selv at være medbestemmende ved anvendelsen af dens egne opsparedede midler, hvilket bysparingernes ledelser hidtil havde nægtet den mulighed for⁷. Lignende oplysninger fremsættes af Thorkil Kristensen i jubilæumsskriftet fra Landbosparekassen i Aarhus, hvor man bl.a. finder følgende udtalelser⁸:

»Det karakteristiske ved landbosparekasserne var jo netop, at de i modsætning til de ældste, filantropiske kasser var skabt og opretholdtes af landmændene selv på samme måde som senere andelsbevægelsen«.

Og videre:

»I de femogtyve år fra 1856 til 1881 stiftedes . . . ikke mindre end 450 sparekasser, hvoraf de allerfleste havde deres rod i landbruget. Landbosparekasserne har da været en forløber for andelsbevægelsen, og de har i dobbelt forstand været med til at skabe grundlaget for denne«.

I det hele taget kan man ved en gennemgang af de jubilæumsskrifter, der er udsendt af de typiske landbosparekasser, få det indtryk, at det — snarere end at påstå, at det var kapital fra kredse uden for landbruget, der bidrog til finansieringen af dets tekniske udvikling — vil være rimeligt at antage, at der af den inden for landbostanden opsparedede kapital er vandret en del

7. Fridlev Skrubbeltrang: *Den sjællandske Bondestands Sparekasse 1856—1958*. København 1959, side 37, jfr. side 31.

8. Hans Jensen og Thorkil Kristensen: *Landbosparekassen i Aarhus 1862—1937*, Aarhus 1937, side 75.

bort for at blive investeret i andre erhverv. En nærmere diskussion af dette problem skal imidlertid ikke optages på nærværende trin af denne undersøgelse. Der kræves, hvis man skal nå til et nogenlunde klart billede af forholdene, ikke alene overblik over sparekassernes ind- og udlånssider, men også de øvrige penge- og kreditinstitutioner må drages ind under undersøgelsen, ligesom man måtte have det, der skulle være formålet med den øvrige del af undersøgelsen, nemlig et bedre overblik over omfanget af hele landbrugets realinvesteringer.

Et andet problem i forbindelse med sparekasselånene var afdragstiden. Denne var især for mejeriernes vedkommende til at begynde med forholdsvis kort. Mange mejerilån blev ydet på betingelse af tilbagebetaling over 10 år eller mindre, og afdragsperioden fastsattes som regel svarende til længden af de »perioder«, der var så almindelige inden for andelsbevægelsens første tid⁹.

Om denne periodedrift skriver T. Mathiassen bl.a. følgende¹⁰:

»For hovedparten af vore andelsmejerier var periodedriften i sin tid det almindelige, d.v.s., at medlemmerne havde forpligtet sig til for en bestemt periode, f.eks. 10 år, at levere al den mælk, der blev produceret på ejendommen og ikke anvendt i egen bedrift og husholdning. Samtidig garanterede medlemmerne over for långiveren for den nødvendige kapital til mejeriets oprettelse og drift.

Da medlemmernes forpligtelse var tidsbegrænset til perioden, indeholdt vedtægterne bestemmelser om, at mejeriet skulle være gældfrit ved periodens slutning. Så langt var princippet godt nok, men de allerfleste steder begik man derpå den store fejl at begynde den nye periode med at optage et nyt lån, dels til dækning af påtrængende vedligeholdelsesudgifter, men navnlig til udbetaling til andelshaverne i forhold til disses leverancer af mælk i den forløbne periode«.

Det lige beskrevne forhold, der bekræftes ved gennemgangen af jubilæumsskrifter og forhandlingsprotokoller, modificerer selvfølgelig virkningen af den aftalte forholdsvis korte afdragstid, men også på anden måde er denne blevet forlænget; således har talrige mejerier efter henvendelse herom fået tilstået afdragsudsættelse i et, to eller flere år, hvorved lånene kom til at løbe over adskillige år, og der foreligger endog eksempler på, at sparekasser selv har tilskrevet mejerier og tilbudt udsættelse med hensyn til afdragene.

9. Se Thorkil Kristensen: *anf. sted* side 122.

10. T. Mathiassen: »Andelsmejeriernes finansiering«, *Andels-Ideen under nutidens vilkår* (festskrift til A. Axelsen Drejer, udg. af Andelsudvalget), København 1959, p. 117 f.

Disse forhold i forbindelse med den kendsgerning, at andelsselskaberne hurtigt kom ud for yderligere en række nye investeringer, dels på grund af et almindeligt behov for udvidelser, dels fordi de ved starten opførte anlæg ofte havde været for primitive, medførte, at andelslånene også ud over selve den periode, hvori de fleste af andelsvirksomhederne anlagdes, vedblev at spille en ret betydende rolle for sparekasserne¹¹.

Som allerede nævnt foreligger der for de private virksomheder inden for mejeri- og slagteribranchen så godt som ingen tilgængelige oplysninger om finansieringsforholdene. For de private slagteriers vedkommende kan dog nævnes, at der var tale om en forholdsvis stærk koncentration, idet de hovedsagelig var samlet under to koncerner.

I 80'erne og den første del af 90'erne var den dominerende blandt de private slagterijere den københavnske grosserer Philip W. Heyman, der på flere områder stod i forbindelse med Tietgen. Heyman havde bl.a. interesser i slagterier i København, Varde, Ålborg, Hjørring og Assens, og han gjorde omkring 1890 et storstilet forsøg på at samle alle landets slagterier (private såvel som andelsforetagender) i et enkelt stort selskab. I den anledning udgav han et skrift, hvori han sammenlignede nogle af sine egne slagteriers rentabilitet med andelsslagteriernes¹². Skønt planen havde enkelte tilhængere inden for andelsslagterierne, blev det dog disse, der under ledelse af repræsentanterne for slagterierne i Horsens og Kolding fik den til at strande¹³.

Fra slutningen af 1880'erne kommer et nyt firma ind i billedet. I 1887 købte sønnerne af den store Hamborg-købmand J. D. Koopmann et privat slagteri i Ålborg for en købesum af 100.000 kr. kontant, og i 1889 udbyggedes virksomheden med et stort nyt slagteri i Silkeborg. Midlerne til finansieringen af dette fremstød har Koopmann-sønnerne kunnet tage ud af deres forretninger i Hamborg, hvor de bl.a. drev et stort slagteri og et sprittraffineri. De to slagterier afhændedes i 1894 til firmaet E. M. Denny & Co., London, der videreførte virksomhederne under navnet J. D. Koopmanns Svineslagteri, Ålborg; men kapitalen var dog på engelske hænder. Med baggrund i såvel engelsk kapital som ualmindelig gode forbindelser på det engelske marked kunne firmaet J. D. Koopmann herefter i hurtig takt udvide virksomheden med køb eller opførelse af slagterier i følgende byer: Odense, Thisted, Næstved, Lemvig, Horsens, Skive og Haderslev.

11. Se herom i fhv. sparekasseinspektør, dr. polit. H. L. Bisgaards fremstilling af sparekassernes udvikling gennem de 100 år fra 1810 til 1910 i *Danmarks Sparekasser*, Vejle 1910, p. 140.

12. Philip W. Heyman: *De danske Svineslagterier*, København 1890.

13. Se A. Axelsen Drejer: *Andelsslagterierne i Danmark*, København 1937.

II. Den senere udvikling i investeringerne

Som det blev fremhævet i indledningen, er denne undersøgelse en del af en større undersøgelse, der har til formål at belyse bevægelserne i landbrugssektorens investeringsrate. Inden for denne ramme er der da i det følgende søgt tilvejebragt en oversigt over bruttoinvesteringerne i de forløbne år inden for mejerierne og slagterierne, idet hensigten har været at fremlægge et materiale, der foruden at indgå i den omtalte større undersøgelse kunne danne grundlag for en bedømmelse af samspillet mellem ændringerne i de producerede mængder m.v. og svingningerne i investeringsaktiviteten inden for de videreførendende virksomheder.

I tabel 2 anføres derfor en oversigt over bruttoinvesteringerne inden for mejerierne og svineslagterierne i den tid, der er gået, efter at den produktionsomlægning, der allerede var påbegyndt en række år forinden, var begyndt at tage fart. For mejeriernes vedkommende begynder oversigten med året 1882, medens den for slagteriernes vedkommende først begynder med året 1888. Disse årstal svarer omtrent til anlægsårene for de første andelsvirksomheder, idet Hjedding Andelsmejeri startedes i 1882, medens Andels-Svineslagteriet i Horsens opførtes i 1887. Oversigten er dog ikke begrænset til andelsvirksomhederne, idet de til grund liggende beregninger er udført således, at tallene skulle vise udviklingen i bruttoinvesteringerne for både de private virksomheder og andelsselskaberne. De i tabellen anførte tal for bruttoinvesteringerne omfatter såvel udgifterne til nyanlæg, udvidelser, ombygninger og nyanskaffelser som de årlige udgifter til vedligeholdelse og reparation af anlæggene. Tabellen omfatter for hele perioden også Sønderjylland.

Grundlaget for beregningen af disse udgifter har for *mejeriernes* vedkommende været følgende:

a. Udgifterne til nyanlæg af mejerier er beregnet som produktet af det i det enkelte år opførte antal mejerier og den gennemsnitlige anlægssum for et udsnit af disse. Oplysningerne om det årlige antal nyopførte mejerier er fremskaffet ved en gennemgang af dels de af Dansk Mejeristforening med mellemrum udsendte fortegnelser for årene 1890—1909, dels de af Mejeristatistikkontoret siden 1912 ligeledes med mellemrum udsendte mejerifortegnelser. Den gennemsnitlige anlægssum for de i de enkelte år anlagte mejerier er for årene 1882—99 beregnet på grundlag af oplysninger om anlægssummerne for 263 mejerier i mejeristatistikken for året 1900, der er det sidste år, for hvilket anlægssummerne anførtes i statistikken. For årene fra 1900 og fremefter er som tilnærmet udtryk for anlægssummen benyttet den gennemsnitlige brandassurance-sum. Betænkelighederne ved at anvende denne modificeres dels ved den ret gode overensstemmelse, der har vist sig at være mellem denne og de gennemsnitlige anlægssummer i de tilfælde,

Tabel 2. Mejeriernes og slagteriernes bruttoinvesteringer i løbende priser. Mill. kr.

	Meje- rier	Slagte- rier	Til- sammen		Meje- rier	Slagte- rier	Til- sammen
1882	0,9	...	...	1919	4,9	0,8	5,7
1883	0,8	...	...	1920	7,6	1,5	9,1
1884	1,7	...	...	1921	9,2	2,4	11,6
1885	2,0	...	...	1922	7,1	2,8	9,9
1886	2,7	...	...	1923	7,7	3,2	10,9
1887	4,9	...	...	1924	8,5	5,3	13,8
1888	6,9	0,5	7,4	1925	9,8	5,8	15,6
1889	3,7	0,4	4,1	1926	8,2	2,4	10,6
1890	3,1	0,3	3,4	1927	7,7	3,4	11,1
1891	2,8	0,4	3,2	1928	7,6	4,7	12,3
1892	3,0	0,2	3,2	1929	9,4	3,9	13,3
1893	3,6	0,2	3,8	1930	10,9	5,4	16,3
1894	3,1	0,5	3,6	1931	10,7	8,7	19,4
1895	3,0	0,4	3,4	1932	7,0	4,2	11,2
1896	2,9	2,3	5,2	1933	6,7	4,2	10,9
1897	3,1	0,7	3,8	1934	8,6	4,9	13,5
1898	3,5	0,3	3,8	1935	8,8	4,8	13,6
1899	3,4	0,6	4,0	1936	9,8	3,1	12,9
1900	2,9	0,7	3,6	1937	10,5	4,9	15,4
1901	2,6	0,4	3,0	1938	11,4	2,5	13,9
1902	2,6	0,3	2,9	1939	11,4	2,7	14,1
1903	3,0	0,5	3,5	1940	12,1	2,5	14,6
1904	2,9	1,1	4,0	1941	13,6	2,7	16,3
1905	2,8	0,6	3,4	1942	12,7	2,9	15,6
1906	3,4	0,9	4,3	1943	14,2	2,2	16,4
1907	3,4	1,3	4,7	1944	14,4	4,4	18,8
1908	3,9	1,6	5,5	1945	15,2	3,0	18,2
1909	4,5	1,9	6,4	1946	16,6	4,1	20,7
1910	3,7	1,0	4,7	1947	29,8	6,2	36,0
1911	3,5	1,5	5,0	1948	44,0	7,8	51,8
1912	3,3	1,7	5,0	1949	46,4	13,0	59,4
1913	3,0	1,6	4,6	1950	56,5	21,6	78,1
1914	3,5	2,1	5,6	1951	65,0	27,4	92,4
1915	3,4	1,1	4,5	1952	72,1	29,3	101,4
1916	3,9	1,1	5,0	1953	68,5	22,5	91,0
1917	4,4	1,1	5,5	1954	57,4	20,2	77,6
1918	5,2	0,8	6,0	1955	52,9	28,6	81,5

hvor det har været muligt at gøre prøve, dels derved, at udgifterne til nyanlæg i tiden efter 1900 udgør en stadig aftagende del af de samlede bruttoinvesteringer.

b. Udgifterne til udvidelser, ombygninger og nyanskaffelser såvel som til reparationer og vedligeholdelser er for perioden helt tilbage til 1898 beregnet

på grundlag af mejeristatistikens oplysninger herom i øre pr. 1000 kg indvejet mælk samt oplysningerne om den samlede indvejede mælkemængde på alle landets mejerier. For tiden 1882—97 giver mejeristatistikken ingen oplysninger. Tal til belysning af de nævnte udgiftsposter for denne periode er derfor taget fra nogle af professor B. Bøggild offentliggjorte sammenstillinger af mejeridriftsregnskaber¹⁴. Herved er fremskaffet tal for årene 1885, 1888, 1890, 1891 og 1893, hvorefter tallene for de manglende år er beregnet ved lineær interpolation.

For *slagteriernes* vedkommende er tallene fremskaffet på følgende måde:

a. Omkostningerne ved opførelsen af andelsslagteriernes oprindelige anlæg har for så godt som samtlige andelsslagteriers vedkommende kunnet fremskaffes; hovedkilderne har her været jubilæumsskrifter og regnskaber, hvor disse sidste har kunnet fremskaffes. For de private slagteriers vedkommende foreligger kun i ganske enkelte tilfælde tilgængelige oplysninger om anlægsomkostningerne, hvorfor der i alle de resterende tilfælde stort set er regnet med samme gennemsnitsanlægsomkostninger som for »tilsvarende« andelsslagterier anlagt inden for samme eller nærmest liggende anlægsår.

b. Udgifterne såvel til udvidelse, ombygninger og nyanskaffelser som til reparationer og vedligeholdelse er for alle årene beregnet på grundlag af andelsslagteriernes oplysninger herom i de årlige regnskaber. Til grund for beregningen af disse udgifter er for årene tilbage til 1914 udnyttet et stort og repræsentativt udsnit af disse regnskaber (ca. halvdelen af samtlige), og opregningen er foretaget på grundlag af de samlede årlige slagtninger på andels- og privatslagterierne. For tiden før 1914 er materialet ret spinkelt og foreligger hovedsagelig kun tilgængeligt i form af oversigter i enkelte af jubilæumsskrifterne.

Af tabel 2 ses, at bruttoinvesteringerne i mejerier og svineslagterier regnet i løbende priser holder sig på et ret jævnt niveau på 4—5 mill. kr. årligt i tiden helt op til 1920. I tyverne fordobles beløbene godt og vel, og i trediverne såvel som under den anden verdenskrig vokser de årlige bruttoinvesteringer til omkring tre gange så store beløb som i den første periode. Fra 1946—49 sætter en kraftig vækst ind, og gennemsnittet for denne periode andrager 42 mill. kr. eller 10 gange de første 30 års gennemsnit. Væksten fortsætter med fordoblet kraft fra 1950—55, hvor det årlige gennemsnit når op på 87 mill. kr.

Af større interesse end en oversigt over bruttoinvesteringerne i løbende priser er imidlertid den i tabel 3 anførte omregning af bruttoinvesteringerne til faste priser. Ved denne omregning er i mangel af helt præcise omregnings-

14. De nævnte sammenstillinger er offentliggjort i følgende kilder: 1. B. Bøggild: *Andelsmølkerier*, København 1887, 2. *Ugeskrift for Landmænd* (1890) og 3. *Mølkeritidende* (1892 og 1894).

tal benyttet forholdet mellem hele landets bruttoinvesteringer i faste og løbende priser, sådan som disse tal er beregnet af Bjerke og Ussing¹⁵.

Det ses af tabel 3, at bruttoinvesteringerne i faste priser for mejerierne og slagterierne tilsammen ikke viste væsentlige udsving i perioden 1888—1914, når der bortses fra årene 1888, 1896 og 1909, da der foretoges særlig mange

Tabel 3. Mejeriernes og slagteriernes bruttoinvesteringer i 1929-priser. Mill. kr.

	Meje- rier	Slagte- rier	Til- sammen		Meje- rier	Slagte- rier	Til- sammen
1882.....	1,7	...	...	1922.....	5,7	2,2	7,9
1883.....	1,9	...	...	1923.....	6,0	2,5	8,5
1884.....	3,7	...	...	1924.....	6,2	3,9	10,1
1885.....	4,4	...	...	1925.....	7,5	4,5	12,0
1886.....	6,2	...	...	1926.....	7,9	2,3	10,2
1887.....	10,8	...	...	1927.....	7,7	3,4	11,1
1888.....	15,3	1,1	16,4	1928.....	7,8	4,8	12,6
1889.....	7,4	0,8	8,2	1929.....	9,4	3,9	13,3
1890.....	6,3	0,6	6,9	1930.....	10,8	5,3	16,1
1891.....	6,2	0,9	7,1	1931.....	11,0	9,0	20,0
1892.....	6,5	0,4	6,9	1932.....	7,4	4,4	11,8
1893.....	7,6	0,4	8,0	1933.....	6,4	4,0	10,4
1894.....	6,7	1,1	7,8	1934.....	8,4	4,8	13,2
1895.....	6,5	0,9	7,4	1935.....	8,4	4,6	13,0
1896.....	6,0	4,8	10,8	1936.....	9,2	2,9	12,1
1897.....	6,4	1,5	7,9	1937.....	9,0	4,2	13,2
1898.....	6,9	0,6	7,5	1938.....	9,6	2,1	11,7
1899.....	6,2	1,1	7,3	1939.....	9,5	2,2	11,7
1900.....	5,3	1,3	6,6	1940.....	8,2	1,7	9,9
1901.....	5,1	0,8	5,9	1941.....	8,6	1,7	10,3
1902.....	5,0	0,6	5,6	1942.....	7,4	1,7	9,1
1903.....	5,7	1,0	6,7	1943.....	7,7	1,2	8,9
1904.....	5,5	2,1	7,6	1944.....	7,6	2,3	9,9
1905.....	5,4	1,2	6,6	1945.....	7,6	1,5	9,1
1906.....	6,2	1,6	7,8	1946.....	7,3	1,8	9,1
1907.....	5,9	2,2	8,1	1947.....	12,2	2,5	14,7
1908.....	6,9	2,8	9,7	1948.....	17,2	3,0	20,2
1909.....	8,0	3,4	11,4	1949.....	17,6	4,9	22,5
1910.....	6,5	1,8	8,3	1950.....	20,3	7,8	28,1
1911.....	6,0	2,6	8,6	1951.....	20,2	8,5	28,7
1912.....	5,3	2,8	8,1	1952.....	20,9	8,5	29,4
1913.....	4,8	2,6	7,4	1953.....	20,1	6,6	26,7
1914.....	5,4	3,2	8,6	1954.....	16,7	5,9	22,6
1921.....	5,2	1,4	6,6	1955.....	15,0	8,1	23,1

15. Kjeld Bjerke og Niels Ussing: *Studier over Danmarks Nationalprodukt 1870—1950*, København 1958, side 150—51.

nyanlæg. I forhold til forkrigsperioden steg bruttoinvesteringerne i tyverne gennemsnitlig 25 pct., men det er værd at lægge mærke til, at de i slutningen af tyverne var ca. dobbelt så store som i begyndelsen af dette tiår. Stigningen fortsatte i 1930 og 1931, men afløstes af et fald i 1932 og 1933, hvorefter resten af trediverne fremviser ret ensartede tal. Under den anden verdenskrig faldt bruttoinvesteringernes niveau igen, og faldet afløstes først i 1947

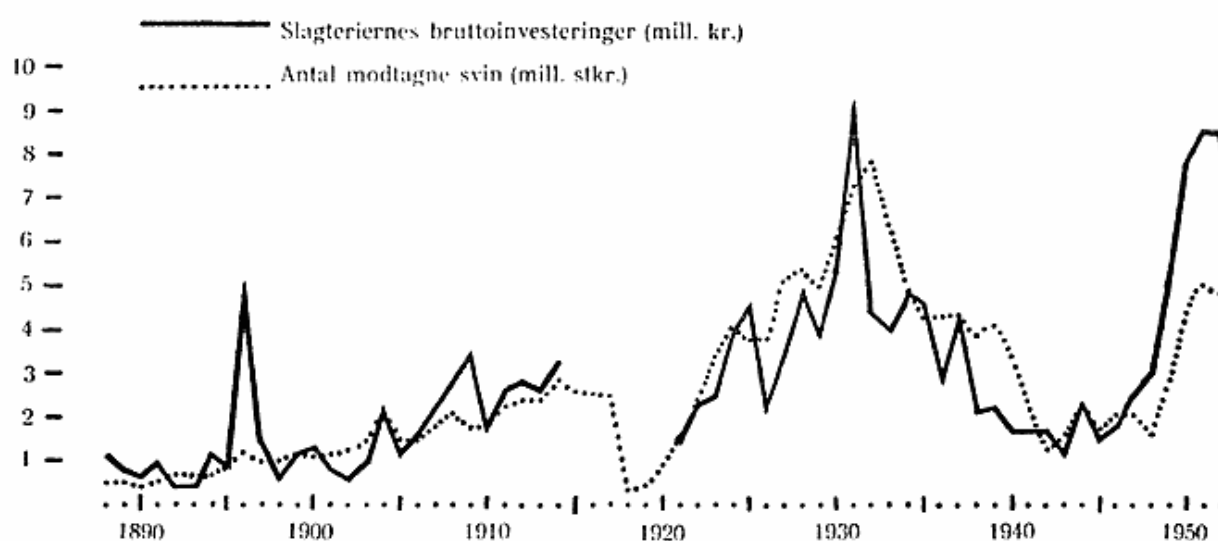

Fig. 1.

Slagteriernes bruttoinvesteringer i faste priser samt antallet af de på slagterierne modtagne svin.

af en ny stigning, der nåede et foreløbigt maksimum i årene 1950—52. Regnet i faste priser er bruttoinvesteringerne i de seneste år ifølge tabellen omkring 3 gange så store som i tiden 1888—1914.

Den her anførte omtale af bevægelserne i bruttoinvesteringerne målt i faste priser tager imidlertid kun sigte på de samlede bruttoinvesteringer for mejerier og slagterier under ét. Betragtes udviklingen for mejerier og slagterier hver for sig, viser der sig — især for slagterierne — stærkere udsving, end der fremgår af det ovenstående. Der er derfor i de to diagrammer i fig. 1 og 2 foretaget en grafisk fremstilling af udviklingen i slagteriernes og mejeriernes bruttoinvesteringer i 1929-priser.

I fig. 1 er slagteriernes bruttoinvesteringer i faste priser sammenlignet med udviklingen i det årlige antal svin, der er modtaget på samtlige svineslagterier. Man ser heraf, at der for næsten hele den betragtede periode er en endog meget god overensstemmelse mellem de to kurvers forløb — så god, at man i første omgang fristes til at spørge, om ikke slagterierne som helhed har fulgt den hovedregel at lade de årlige bruttoinvesteringsudgifter bestemme som en (i faste priser) nogenlunde ensartet andel af omsætningen.

For at kunne undersøge, om det virkelig har forholdt sig således, er det nødvendigt at gå tilbage til grundmaterialet, og det fremgår heraf, at bruttoinvesteringskurvens udseende er ret stærkt påvirket af ændringer i nyanlægsaktiviteten. Medens der i årene 1888—91 årligt blev opført 3—5 nye anlæg, blev der i 1892 og 1893 slet ikke bygget nye slagterier, hvilket giver sig synligt til kende på bruttoinvesteringskurven. I 1894 bygges atter 3 nye slagterier, og i årene 1896 og 1897 opføres hvert år 5 nye anlæg, hvoraf især det store Odenseslagteri påvirker kurvens udseende i 1896. Selv om nyanlæggene i tiden herefter og indtil 1. verdenskrig ikke længere spiller samme rolle som før, falder kurvens toppunkter i årene 1900, 1904, 1909, 1912 og 1914 dog sammen med nyanlæg af indtil 3 slagterier for hvert af disse år; dog er bruttoinvesteringskurvens udseende for årene 1909, 1912 og 1914 også i afgørende grad præget af udvidelser, nyanskaffelser og ombygninger inden for de allerede bestående slagterier.

Også for tiden efter den 1. verdenskrig præges bruttoinvesteringskurvens udseende for enkelte års vedkommende af nyanlægsvirksomheden. Dette er således tilfældet for årene 1924, 1925 og 1931, hvor der blev opført henholdsvis 3, 4 og 9 nye slagterier; men herefter har nyanlægsvirksomheden også udspillet sin rolle, og for årene efter 1931 bestemmes bruttoinvesteringskurvens udseende kun af ændringer i investeringsaktiviteten inden for de bestående anlæg. Dette er dog ikke ensbetydende med, at bruttoinvesteringerne — endsige ny- og nettoinvesteringerne — herefter kan bestemmes som en eller anden nærmere bestemt andel af omsætningen. Således ser man, at bruttoinvesteringskurven i perioden 1946—52 (specielt i årene 1949—50) bevæger sig opad i et langt stærkere tempo end kurven for slagtingerne. Forklaringen herpå findes i slagteriregnskaberne for de pågældende år, hvoraf det fremgår, at der på slagterierne i disse år bl.a. er foretaget omfattende investeringer i maskiner, anlæg og helt nye afdelinger til videreforarbejdning og forædling af virksomhedernes primære produkter.

I fig. 2 er vist udviklingen i mejeriernes bruttoinvesteringer i faste priser. Man ser heraf, at der for mejeriernes vedkommende ikke har været den samme nære overensstemmelse mellem mælkemængden og bruttoinvesteringskurvens forløb, som for slagterierne gjorde sig gældende m.h.t. slagtinger og bruttoinvesteringer. For årene 1887 og 1888 er bruttoinvesteringskurvens forløb afgørende præget af, at disse år var andelsmejeriernes største nyanlægsår. Bruttoinvesteringskurvens faldende tendens i tiden fra 1889 til omkring 1905 trods en samtidig stigning i mælkemængden forklares udelukkende af, at nyanlægsaktiviteten i disse år var faldende — bortset fra årene 1893 og 1898 svarende til puklerne på bruttoinvesteringskurven for de nævnte år. De forholdsvis store bruttoinvesteringer i 1908 og 1909 skyldes stigning i antallet af nyanlæg i 1908 og forholdsvis store udgifter til ombygninger, udvidelser og nyanskaffelser i 1909.

Den bedste overensstemmelse mellem bruttoinvesteringskurven og mælkemængden findes for perioden 1920—40, dog kræver såvel »toppen« i 1929—31 som det stærke fald i 1932 og 1933 en kommentar. I årene 1929—31 forstærkedes midlertidigt nyanlægsaktiviteten samtidig med at der inden for de bestående mejerier foretoges stærkt øgede investeringer i ombygninger, udvidelser og nyanskaffelser. Faldet i 1932 og 1933, der foruden en stærk ned-

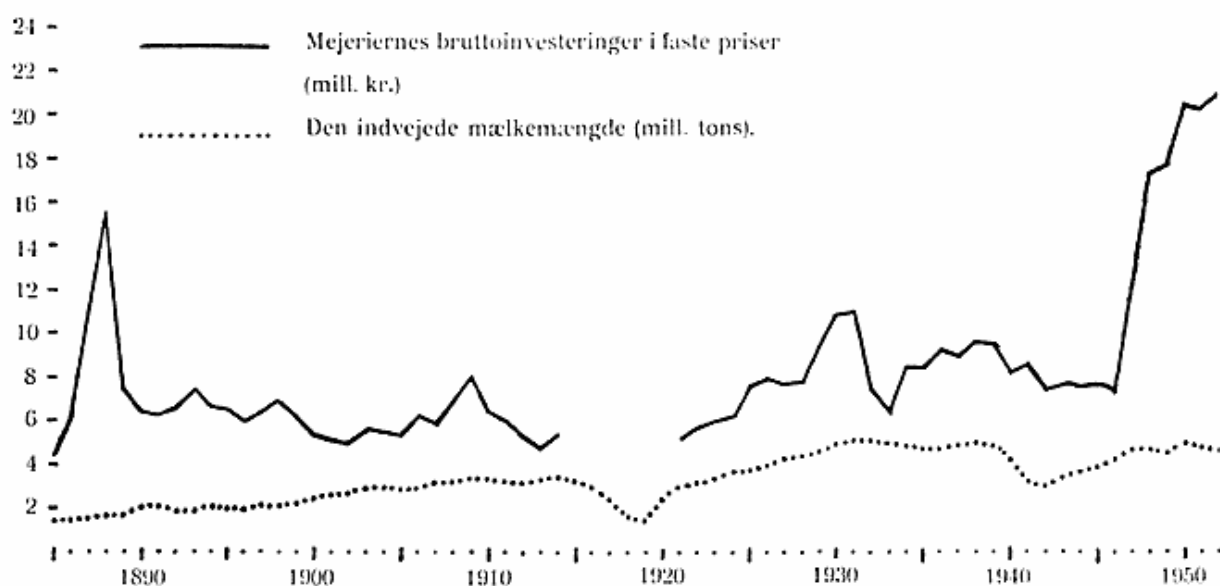

Fig. 2.

Mejeriernes bruttoinvesteringer i faste priser samt den indvejede mælkemængde.

gang i antallet af nyanlæg skyldtes en halvering af udgifterne til ombygninger, udvidelser og nyanskaffelser, må ses i forbindelse med det voldsomme prisfald for mejeriprodukterne. Fra 1934 og fremefter er nyanlægsvirksomheden uden væsentlig betydning for forklaringen af bruttoinvesteringskurvens forløb. Selv den stærke stigning i bruttoinvesteringerne fra 1946 til 1952 skyldes så godt som udelukkende en forøgelse af investeringsaktiviteten inden for de bestående anlæg, idet der i disse år tilsammen kun anlagdes 15 nye mejerier. Vedrørende udviklingen i årene 1946—52 finder man i mejeristatistikken under afsnittet »Vedligeholdelse af bygninger og inventar, nybygninger og større nyanskaffelser« for året 1947 følgende kommentar:

»Der har i beretningsåret fundet en ret betydelig anlægsvirksomhed sted på mejerierne, især er der anskaffet et stort antal anlæg til kaseinlavning, men også osterbygninger og -maskiner er i stort omfang udvidet eller nyanskaffet.«

Året efter tales der om en meget betydelig anlægsvirksomhed, og det fremhæves, at »især er osterbygninger i stort omfang udvidet eller nybygget, men

også maskinanlæggene er forbedrede på et meget stort antal mejerier«. For årene 1949—52 indskrænkes kommentarerne til følgende enslydende bemærkning for hvert af årene:

»Den i de foregående beretninger omtalte betydelige anlægsvirksomhed på mejerierne er i beretningsåret yderligere forstærket«.

Selv om mejeristatistikken, der i øvrigt ikke tidligere har indeholdt kommentarer til bevægelserne i disse tal, således første år, disse kommentarer optræder, særlig nævner investeringer med henblik på kaseinfremstilling, bemærker man dog, at allerede året efter er det investeringerne i osteproduktionsanlæggene, der fremhæves.

Betragter man for perioden 1920—55 slagterierne og mejerierne undet ét, gør der sig således visse fælles træk gældende for disse virksomheders bruttoinvesteringskurver. Foruden det stærke krisepregede fald i bruttoinvesteringerne i årene 1932 og 1933, der gjorde sig gældende for både slagterier og mejerier, finder man ligeledes for dem begge de to opgangsperioder omkring 1929—31 og 1946—52. Det gælder ligeledes for både slagterier og mejerier, at det især var nyinvesteringsaktiviteten, der påvirkedes voldsomt i de tre nævnte perioder, og det gælder endelig for begge virksomhedsformer, at medens stigningen i investeringerne i årene 1930 og 1931 for en væsentlig del var karakteriseret af anlæg af nye virksomheder, så kan stigningen fra 1946 til 1952 betegnes som forårsaget af stærkt øgede nettoinvesteringer inden for de allerede bestående virksomheder.

III. Supplerende note omhandlende bruttoinvesteringernes regnskabsmæssige fordeling på henholdsvis nyinvesteringer og udgifter til vedligeholdelse og reparationer.

Som omtalt i indledningen er rammerne for denne specielle undersøgelse af mejeriernes og slagteriernes investeringer fastlagt under hensyntagen til undersøgelsens placering som en del af en mere omfattende undersøgelse af bevægelserne i landbrugssektorens realinvesteringer. Det kunne derfor være rimeligt at betragte denne specialundersøgelse som afsluttet med de foran under afsnit I og II anførte resultater, idet det for den øvrige og mere omfattende del af landbrugssektoren på forhånd må forventes at være forbundet med overordentlig store vanskeligheder at nå længere end til en oversigt over bruttoinvesteringernes størrelse, sammensætning og bevægelser. (En rent foreløbig undersøgelse tyder således på, at det vil frembyde både principielle og tekniske vanskeligheder at foretage en opspaltning af bruttoinvesteringerne på grundlag af en sondring mellem f.eks. reinvesteringer og nettoinvesteringer, dersom en sådan opspaltning skal foretages for mere end ganske få år).

Imidlertid foreligger der netop for mejeriernes og slagteriernes vedkommende en mulighed for en vis opdeling af bruttoinvesteringstallene, idet disse er beregnet på grundlag af de oplysninger af regnskabsmæssig karakter, der har været tilgængelig i henholdsvis mejeristatistikken og slagteriernes trykte årsregnskaber samt enkelte andre kilder, jfr. foran.

For mejeriernes vedkommende kan der således vedrørende de faktisk afholdte udgifter foretages en sontring mellem på den ene side vedligeholdelse af bygninger, maskiner og inventar og på den anden side nybygninger og større nyanskaffelser, idet udtrykket nybygninger anvendes som dækkende ombygninger, tilbygninger og nyanlæg.

For slagteriernes vedkommende kan der foretages en tilsvarende opdeling, idet disses bruttoinvesteringer er beregnet som en sum, der er sammensat dels af de i driftsregnskaberne under de almindelige driftsomkostninger anførte beløb til reparationer og vedligeholdelse, dels af de beløb, der er anvendt til større nyanskaffelser, ombygninger, udvidelser og nyanlæg, men som på grund af ret uensartede regnskabsprincipper findes anført snart under status og snart under driftsregnskabet.

For at udnytte materialet er der derfor på det ovennævnte grundlag i tabel A anført en oversigt over de samlede bruttoinvesteringer inden for mejerierne og slagteriernes under ét og disses fordeling på henholdsvis »nyinvesteringer« og udgifter til reparationer og vedligeholdelse.

Det følger af det anførte, at betegnelsen »nyinvesteringer« i denne forbindelse kun kan anvendes som en kort og nem udtryksform for en række udgifter, der dækker over investeringer af forskellig karakter. Betegnelsen anvendes således på den ene side i en mere omfattende betydning end svarende til et nettoinvesteringsbegreb, idet den også omfatter udgifter, der er nødvendige for selve opretholdelsen og videreførelsen af de allerede etablerede anlæg og disses kapacitet. Der indgår med andre ord også afholdte udgifter, som — i hvert fald i virksomheder med et rationelt regnskab — modsvares af afskrivninger. Om på den anden side betegnelsen »nyinvesteringer« i den her anvendte betydning kan siges at svare til nettoinvesteringerne + den del af reinvesteringerne, der ligger ud over de almindelige vedligeholdelsesudgifter, kan ikke afgøres med sikkerhed. Hvilket eller hvor meget betegnelsen dækker over, vil nemlig være afhængig af de af virksomhederne anvendte posteringssynspunkter, og det kan ikke uden videre afvises, at der for den enkelte virksomhed ved bedømmelsen af, om en afholdt udgift skulle posteres som vedligeholdelse eller »nyinvestering«, har kunnet gøre sig overvejelser gældende med hensyn til, hvorledes generalforsamlingen ville stille sig med hensyn til den eventuelt efterfølgende godkendelse. Groft sagt vil forholdet vel i almindelighed være det, at bestyrelsen i et andelsforetagende har en stående bemyndigelse til at lade afholde nødvendige udgifter til anlæggets vedligeholdelse, medens i hvert fald større forbedringer o.lign. kræver en generalforsamlings forudgående godkendelse.

Det nævnte forhold kunne tænkes at bevirke, at en bestyrelse, der ikke på forhånd havde sikret sig generalforsamlingens godkendelse af en udgift, om hvilken der kunne rejses tvivl med hensyn til posteringen, ville søge at få en sådan udgift ind under posten »vedligeholdelse og reparationer« for at undgå kritik.

Det vil dog ikke uden meget detaljerede undersøgelser af det anvendte materiale være muligt at afgøre, om noget sådant skulle have gjort sig gældende i betydende udstrækning, bortset fra at det kan nævnes, at enkelte slagterier benævner den under de almindelige driftsomkostninger opførte post for vedligeholdelsesudgifter som »vedligeholdelse og nyanskaffelser« eller »reparationer og nyanskaffelser«. I øvrigt må en sådan tendens vel kunne antages at blive modarbejdet af mejeribestyrere og slagteridirektører; thi selv om disse vel nok ønsker midler til de investeringer, som en generalforsamling kunne befrygte at ville gå imod, må det dog for dem også spille en rolle, at deres vedligeholdelsesomkostninger tåler sammenligning med andre virksomheders.

Der skal endelig over for den eventuelle indvending, at der i stedet for den benyttede opdeling burde være foretaget et forsøg på en opdeling af bruttoinvesteringerne i reinvesteringer og nettoinvesteringer, anføres, at noget sådant ikke vil være muligt for en længere periode. Dette skyldes, at de inden for såvel mejeristatistikken som slagteriregnskaberne anvendte afskriv-

Tabel A. Den regnskabsmæssige fordeling af mejeriernes og slagteriernes bruttoinvesteringer på henholdsvis nyinvesteringer og vedligeholdelses- og reparationsudgifter.

(Beløbene er angivet i mill. kr. i årets priser).

	Vedligeholdelse og reparationer	Nyinvesteringer (ny anlæg, nyanskaffelser, udvidelser og ombyggn.)	I alt bruttoinvesteringer		Vedligeholdelse og reparationer	Nyinvesteringer (ny anlæg, nyanskaffelser, udvidelser og ombyggn.)	I alt bruttoinvesteringer
1910	2,2	2,5	4,7	1933	5,5	5,4	10,9
1911	2,3	2,7	5,0	1934	5,4	8,1	13,5
1912	2,3	2,7	5,0	1935	5,6	8,0	13,6
1913	2,3	2,3	4,6	1936	5,7	7,2	12,9
1914	2,3	3,3	5,6	1937	6,0	9,4	15,4
1915	2,6	1,9	4,5	1938	5,8	8,1	13,9
1916	2,9	2,1	5,0	1939	6,0	8,1	14,1
1917	3,3	2,2	5,5	1940	6,6	8,0	14,6
1918	3,4	2,6	6,0	1941	7,4	8,9	16,3
1919	3,9	1,8	5,7	1942	8,1	7,5	15,6
1920	5,9	3,2	9,1	1943	9,2	7,2	16,4
1921	6,8	4,8	11,6	1944	9,9	8,9	18,8
1922	5,7	4,2	9,9	1945	9,7	8,5	18,2
1923	5,6	5,3	10,9	1946	11,3	9,4	20,7
1924	6,0	7,8	13,8	1947	15,5	20,5	36,0
1925	6,3	9,3	15,6	1948	19,3	32,5	51,8
1926	5,6	5,0	10,6	1949	16,3	43,1	59,4
1927	5,7	5,4	11,1	1950	17,6	60,5	78,1
1928	5,6	6,7	12,3	1951	18,7	73,7	92,4
1929	6,0	7,3	13,3	1952	19,5	81,9	101,4
1930	6,0	10,3	16,3	1953	19,6	71,4	91,0
1931	5,8	13,6	19,4	1954	21,9	55,7	77,6
1932	5,2	6,0	11,2	1955	22,5	59,0	81,5

ningsprincipper er ret uensartede og derfor ikke tillader et forsøg på beregning af et »normalt« afskrivningsbeløb for de enkelte år.

For mejeristatistikens vedkommende foretages et forsøg på beregning af afskrivningerne således først fra og med 1949, idet der tidligere regnedes med et fast beløb pr. kg mælk. For slagteriregnskaberne gør der sig store forskelle gældende fra slagteri til slagteri. Enkelte af de bedst konsoliderede virksomheder afholder investeringsudgifter til millionbeløb af driftsregnskabets overskud, uden at det kommer til udtryk i status, hvilket svarer til afskrivning straks, medens andre f.eks. lader afskrivningernes størrelse bestemme af årsresultatet, hvortil kommer, at det i en del tilfælde kan være vanskeligt at se, hvad der er afskrivninger, og hvad der er henlæggelser.